



Božidar Debenjak

KATEKIZEM 1550 – KNJIGA ZA ZAHTEVNE BRALCE

1.

Prva pomisel, da se je prva slovenska knjiga obračala na zahtevne bralce, se mi je porodila pred dobrimi štiridesetimi leti. Takrat smo namreč imeli za študente enopredmetnega študija filozofije predmet »Kultura filozofskega izražanja«; videl sem že, da je Trubar uporabil besedo »filozof«, in to dvakrat, prvič leta 1557 v prevodu *Apostolskih del*, drugič v *Cerkovni ordnini* 1564, in tako sem prišel na misel, da sem za enega od preskusov dal študentom malo manj kot eno stran sklenjenega besedila iz prve slovenske knjige z nalogo, naj podčrtajo izraze filozofskega pomena. Pravi rezultat je bil: podčrtane skoraj vse besede, če odmislimo predloge in veznike.

Te besede seveda nimajo samo filozofskega pomena, a so nosilne za tamkajšnjo teološko razpravo. To pa kaže, da se Trubar tu obrača na zahtevne bralce. Iz tega tudi sledi, da Trubar, begunec iz domovine, lahko računa na toliko zahtevnih bralcev, da je bila upravičena knjižna naklada; za komunikacijo z redko posejanimi bralci namreč zadoščajo pisma. Bralce knjige so ustvarila tri desetletja prizadevanj za reformo Cerkve (ne za njen razkol, ta je bil potem rezultat zavrnitve sprememb). Pri tržaškem škofu Bonomu so se zahtevna teološka vprašanja, tudi zahteve iz Calvinovih *Institutiones*, diskutirala, kot nekje poroča Trubar sam, v nemščini, italijanščini in slovenščini; tudi ljubljanski škof Kacijanar je bil nagnjen k reformam. Še koncil, ki naj bi se po dolгих odlašanjih sestal

leta 1536, je bil pričakovan kot reformni koncil; ko pa ga je Rim odpovedal, je bil razkol dokončen, in le nekaj let zatem se Trubar mora rešiti z begom. Ko se je ustalil v emigraciji, je izkoristil možnost, da za delo v domovini objavi dve knjigi, za kateri od nedavnega vemo, da sta bili natisnjeni v Schwäbisch Hallu: *Katekizem* in *Abecedarij*.

Pri branju miselno zahtevnih del, o katerih je bilo marsikaj zapisa- nega, velja načelo: Če hočemo tako delo res spoznati, ne pa o njem govoriti na podlagi že izoblikovanih mnenj drugih, se moramo narediti, kot da to delo vidimo prvič. V tem smislu naj zdaj pregledamo prvo slovensko knjigo.

2.

Na tiste, ki tiho delujejo v domovini – in teh je očitno še dovolj –, se potem Trubar obrača v knjigi z besedami:

Na tu vas zveiste brumne farmoštre, pridigarje, šullmastre inu stariše inu vse te kir znayo brati per sodnim dnevi opominam tar prossim, de vy v cerqvi, doma inu kir vkupe prydete, te preproste vučite le-te štuke naše prave kersčanske vere, nim naprei berite inu puite vsak praznik, de ti mla- di tar stari ye bodo vmejl inu prou zastopili.

Vsi tu našteti, ne samo »farmoštri«, naj namreč nastopijo kot duhov- niki v luthrovskem smislu univerzalnega duhovništva, tiskana knjiga pa jim bodi v pomoč pri širjenju pristnega evangelija. Širjenju števila pisme- nih pa je namenjena vzporedna knjiga: *Abecedarium*. V tej drugi knjigi se Trubar obenem predstavi kot prezbiter ali starešina:

iest, ki sem tudi k animu starimu vom Slovencom naprei postavljen.

Za to ga je usposobilo njegovo prejšnje delo, je v primerni starosti (42 let), obenem pa uživa azil in tiho avtorizacijo pri gostiteljih.

In treba je priznati, da sta obe knjigi mojstrski. Za njima je obilo štu- dija in truda, pri čemer je manj pomembno, koliko se je Trubar pri nju- nem nastajanju oprl na nemška dela, saj 16. stoletje ni bilo doba, ki bi

bila obsedena z avtorskim pravom. Teža je bila na vsebini, na prepričljivih argumentih, ne na tem, ali jih je in katere že je izrekel kdo pred teboj. Pomembno je torej predvsem, kaj je knjiga prinesla bralcu, ki mu je bila namenjena.

3.

Kot pri gradnji hiše je treba tudi pri snovanju knjige rešiti mnogo predhodnih vprašanj – od načrta prek zagotovitve kvalitetnega gradiva do splošnejših vprašanj. Dano je izhodišče: avtentična krščanska vera in na njej zgrajena Cerkev. V njej se Božja beseda govori in bere v vseh jezikih, opirajoč se na izvirno biblijo v hebrejščini in grščini. Jeziki pa se ne pokrivajo z deželnimi mejami fevdalnih dežel. Trubarjev načrt, ki ga bo še jasneje izrazil pet let kasneje, ob prevodu Evangelija po Mateju, je »ta prava Cerkev Božya tiga slovenskiga jezika«. Prva slovenska knjiga je njen temelj, zato vsebuje štiri komponente: najprej verski nauk, oprt na citate iz *Svetega pisma*, potem osnovne elemente cerkvenega reda, potem pripomočke za pevne sestavine bogoslužja, na koncu pa še vzorčno pridigo.

Prvo predhodno vprašanje je bil zapis slovenskih glasov. Trubar je pri tem izhajal iz poenostavitve nemške grafike: opustil je črko **w**, dvočrkje **ch** je zamenjal s **h**, in to v obeh vlogah – kot zapis glasu in kot dodatek, ki iz sičnika naredi šumnik ($s + ch = š$); **c** se v nemščini zapisuje kot **z** in **tz**, v zapisu glasu **č** pa kot **ts**; Trubar je ohranil le **z**, tudi za zapis glasu **č** kot **zh**. Nemškim problemom v zvezi z zapisom glasov **s** in **z** se je izognil s tem, da je za glas **s** uporabil dolgi **s**, za glas **z** pa okrogli **s**. Črko **v** je pridržal za glas **v**, medtem ko v nemščini lahko pomeni tudi glas **f**; grafičnega nihanja med črkama **u** in **v** pa ni odpravil. Ob robu je opozoril, da se ponekod **l** izgovarja kot trdi **l**. Na vse to je opozoril v nemškem nagovoru »dragega bralca«. Njegova rešitev je potem veljala 300 let, šele potem se je uveljavila rešitev, ki jo je vpeljal za češčino Jan Hus, »hăček« ali kljukica, in se je uveljavil današnji zapis sičnikov in šumnikov.

Drugo vprašanje je, komu je knjiga namenjena. Trubar izvira iz fevdalne Kranjske, kot avtor pa pravi: »VSEM SLOVENCOM gnado, myr, mylhost inu pravu spoznane božye skuzi Jezusa Kristusa prossim«, in ne morda »vsem Kraincam«. In še več: v predgovoru, s katerim se obrača na prve bralce, ki naj nauk širijo naprej, pravi, da je sestavne dele knjige »v le-te buqvice pustil prepisati v naš jezik Bogu na čast inu h dobromu vsem mladim tar preprostim ludem naše dežele«. Izraza »naš jezik« in »naša dežela« označujeta dva elementa naravnega prava, saj ne gre za nobeno deželo po historičnem pravu in v njej uradni jezik, temveč za jezik in ozemlje, kjer se ta jezik uporablja. Z obračanjem na »vse Slovence« Trubar molče prekorači fevdalne deželne meje štirih habsburških »notranjeavstrijskih« dežel: vojvodin Kranjske, Koroške in Štajerske ter poknežene grofije Goriške; »ta prava Cerkev Božya tiga slovenskiga jezika«, o kateri piše pet let kasneje v »Evangeliju Svetiga Matevža«, se miselno ne zaustavlja niti na mejah Beneške republike niti na ogrskih mejah. Ali bo njegova misel vplivala čez te meje, ni bilo odvisno od njega. Vsekakor pa »naša dežela«, ki se omenja tako leta 1550 kot 1555, ni nobena od prej naštetih fevdalnih dežel, temveč je mišljeno razseganje slovenskega jezika; »naša dežela« je dežela slovenskega jezika; ni pa to kak teritorij, ločen od »dežel« drugih jezikov, torej njihovega razseganja. Ta plat razmišljanja nam postaja v evropskih integracijah spet bližja.

4.

Uvodno poglavje knjige, ki se začinja s prošnjo za Božjo pomoč »VSEM SLOVENCOM«, se obrača na bralce, ki bodo promotorji nauka, to pa so že prej omenjeni »zveisti brumni farmoštri, pridigarji, šullmastri inu stariši inu vsi ti kir znayo brati«. Nagovori jih z »Lubi kersčeniki!«

Nato pa jim takole predstavi vsebino knjige:

Jest sem le-te štuke iz Svetiga pisma (inu nih izlage v te peisni zložene), katere vsaki zastopni človik, kir hoče v nebu pryti, ima veiditi inu der-

žati, h tim tudi to litanio inu ano pridigo v le-te buqvice pustil prepisati v naš jezik Bogu na čast inu h dobruemu vsem mladim tar preprostim ludem naše dežele.

Iz tega se lahko vsak »navučti to pravo staro vero«, njene bistvene sestavine v vsebini in kultu. Te »štuke iz Svetiga pisma« naj bralec »prou zastopi«, pa bo tudi

v Svetim pismi te evangelie inu druge pridige zastopill zadosti. Potle tudi lahko spozna tiga Antikrista, kir zdai povsod po sveidtu hodi v eni človeški andahtlivi štalti inu hoče s človeškimi postavami, s falš pridigo inu z oblubami tar prytežom [=grožnjami] te ludi odpelati od svetiga evangelia, od te žive čiste besede božye.

Ost proti rimski Cerkvi je dovolj jasna. Sledi še opomin: vztrajajte v pravi veri.

Tradicija rimske Cerkve je bila apeliranje na zgodbe in slike. *Sveto pismo* ni bilo berilo za laike, tem so bile namenjene slike in zgodbe. Razumevanje nauka, ki ostaja na tej ravni, je za Trubarja »norra inu preprosta zastopnost, kir ništer več ne vei, ne zastopi, temuč kar vidi inu počuti«. Verske resnice je treba »zastopiti«, torej razumeti, in tega je sposoben »vsaki zastopni človik, kir hoče v'nebu pryti«. Knjiga naj bralcu in poslušalcu branja olajša, da verski nauk pravega krščanstva »ume inu prov zastopi«. Ne slikice in zgodbice, temveč razumna vera, oprta na pristno besedilo biblije. Naj spomnim: Luther v predgovoru k *Novemu testamentu* poudarja, da tudi poznavanje vseh zgodb o Jezusu ne zadošča; potrebno je doumeti smisel Jezusove žrtve. In tako nam pravi Trubar: omejevanje na videno in čutno zaznano je »norra inu preprosta zastopnost«, treba je doumeti oznanilo.

5.

Sledi 12 poglavij na izbrane, za nauk pomembne teme.

5.1.

Prvo je poglavje o stvarjenju, o padcu v greh, o kazni in izgonu iz raja. Gre za z mednaslovi prekinjene citate iz prvih treh poglavij Geneze, pri čemer je prvi citat o stvarjenju človeka zložen iz vrstic 31 in 26 prvega poglavja ter vrstice 7 drugega poglavja. (Vrstice so nadvse koristen izum 17. stoletja, 16. stoletje jih še ni poznalo.):

^{1,31} Gospud Bug na šesti dan, kadar ye bil stvaril nebu inu zemlo sred z družimi stvarmi vse dobru inu lipu, ^{1,26} [Gospud Bug] ye rekall, STURIMO človeka, an pild, de bo nam glih, de bode gospodovall čez ribe v tim moryei inu čez ptice pod nebom, čez živino inu čez vso zemlo tar čez vse tu, kar lazi oli se gible na zemli. ^{2,7}Natu ye Gospud Bug sturill človeka iz illove prsti inu ye dahnill vain v tu oblyče an duh tiga lebna inu taku ye ta človik postall ana živa duša.

Naslednji citat je iz drugega poglavja, vrstice 2,18.21–25:

^{2,18} Gospud Bug ye tudi govurill, nei dobru človeku samimu byti. My hočmo nemu aniga pomočnika sturiti nemu glih. ^{2,21}Na tu ye Gospud Bug pustill pasti an san na Adama. Kadar ye zaspall, vzame anu nega rebro, tu meistu z messom napellni ²² inu Gospud Bug scimpra iz rebra, kateru ye iz človeka vzell, ano ženo. To perpela k Adamu. ²³Adam pravi, tu ye vsai kust iz muh kosteih inu messu iz muiga messa. Ona bode možyča imenovana, zavolo kir ye iz moža vzeta, ²⁴za tiga volo bode an mož zapustil očo inu mater inu per suy ženi vissil inu bodeta iz dveyu anu messu. ²⁵Inu sta billa obba naga. Adam inu nega žena inu nih nei billu sram.

Sledi citat iz prvega poglavja, vrstici 1,27–28:

^{1,27}Inu Bug ye stvarill človeka po suyemu pildu, po božy stalti ga ye sturill moža inu ženo ye stvarill ²⁸inu ye Bug oba žegal oni ye rekall. Rastyte tar gmerajte se inu napelnite zemlo inu to podverzite sebi (de vom služi) inu gospoduite čez ribe v tim moryei inu čez ptice pod nebom inu čez vso živino, kir lazi na zemli.

Naslednje mesto je iz drugega poglavja:

^{2,15}Inu Gospud Bug vzame tiga človeka inu ga postavi v ta paradyž tiga lušta, de bi ga delall inu varovall ¹⁶inu ye nemu zapovedall, rekoč: »Jei od vsakiga dreva v tim paradyži, ¹⁷anpag pd dreva tiga spoznane hudiga inu dobriga ti ne imaš ieisti, zakai na kateri dan od tiga bodeš ieidell, s smertyo vmeryeš.«

Zdaj sledijo dolgi citati iz tretjega poglavja o padcu v greh in kazni. Zanimivo je mesto:

^{3,15}Inu ye Gospud Bug h ti kači rekall: »Jest hočo souvraštvo postaviti vmei semenom tuyem inu nee semenom, TU ISTU IMA TEBI STRETI GLAVO TUYO INU TI NEGA V PETO PYČIŠ.«

Prevod sledi interpretaciji, da gre tu za napoved Kristusa, ki je malo niže podana tudi izrecno. V »slovenskem standardnem prevodu« je drugi del vrstice brez poudarka in napovedi končnega strtja glave: »On bo prežal na tvojo glavo, ti pa boš prežala na njegovo peto.«

Vsi navedki so prevodi, opraviti imamo torej z najstarejšimi tiskanimi mesti iz biblije v slovenščini. Grobo sešteto vsebuje samo to poglavje 35 vrstic prevoda. Smisel poglavja pa je nauk, da je Bog prvima človekoma namenil, da bosta živila v raju in ga upravljala, a sta si to zapravila, zapeljana od kače. Obsojena sta bila na trpljenje, napor in smrt, »inu ga pahne iz paradyža, de ima delati to zemlo, iz katere je vzet, inu postavi tega Kherubim z anem z'nagim ostrim mečom varovati ta pot k timu drevu tige lebna,« torej k drevesu življenja.

Toda že ob izreku kazni

Bog oblubi človekom Jezusa Kristusa. Tu žensku seime ye Syn Božy potle royen od divice Marie. Adam inu Eva sta skuzi to vero v Jesusa spet v'myl-host božyo prišla. Taku tudi očaki, preroki, jogri inu mi vsi pridemo inu zavolo te vere nas kača v'peto grize, nas pregane, lovi, martra inu mory oli duši pres'[š]kode.

To zadnje je tipično mišljenje revolucionarja, znano že od prvih kristjanov, a živo do danes: še tako preganjanje, poniževanje in celo mučenje ne more škodovati resnici in duši, ki se zavzema za resnico.

5.2.

Naslednje poglavje govori o ravnanju v skladu z desetimi zapovedmi. Začenja se s teološkim traktatom o človekovi grešnosti, o potrebi po odpuščanju in Božji milosti, o kesanju in odrešenju. Tu ni besede o kaki odvezi, ki bi jo dobili od duhovnika v imenu Boga. Ne.

Učimo se Bogu prou služiti, kadar mi te grehe na sebi prou spoznamo. Zdaj začne nas grevati, nam k'sercu gre serd božy inu ta štraifinga na ta greh. Natu pag imamo Boga za gnado prositi inu veryeti svetimu evangeliu, ti risnični oblubi božy, de zavolo nega Synu Jezusa Kristusa, kateriga ye k'animu plačilu dall v'to smert (aku tu my veryamemo) nam hoče zdai [...] odпустiti vse grehe, se z'nami spraviti, nas vzeti v'suyo gnado inu brambo, de nas ne hoče zapustiti v'smerti inu v'obeni v'nadlugi, nam da tudi Svetiga Duha.

Za Božje odpuščanje in pomoč je nujno kesanje in odpoved grehu, pogoj je tudi vera v pomen Jezusove žrtve. Šele potem preide Trubar na sam dekalog, kjer po naslonitvi na 5 Mz 5,22 navaja s štetjem prekinjeno besedilo 2 Mz 20,2–17 oziroma 5 Mz 5,6–21. To je drugi daljši prevod iz *Biblije*, skupno 17 vrstic.

5.3.

Sledi poglavje z apostolsko vero. Po krajšem uvodu sledi tekst, didaktično razdeljen na 12 artikulov ali »štukov«, kjer je vsak pripisan enemu apostolu.

5.4.

V poglavju o pravem klicanju Božjega imena je najprej daljši traktat o molitvi, med drugim o tem, za kaj imamo prositi in kako. Molitev je pogovor z Bogom, in ne, »koker nekateri deyo, kir pred an altar oli pyld poklegneyo tar žebrayo, ne zmisliyo, kai inu koga prossyo«. Molitev je zbrano obračanje na Boga, ne žebranje svetnikom. In vedeti moramo, za kaj se na Boga obračamo ter kako se smemo nanj obračati. Molitve »koker za posveidtni myr, dobro letino, za užitag, za dobro gosposčino,

ženo, otroke inu za vse tu, kar k temu lebnu sliši, imamo tudi v'poku-ri inu v'veri prossiti oli pag v ti viži. Aku Gospudi Bogu dopade, ye li nega vola inu ye li nam nucnu, v takim neimamo Bogu masse inu časa postaviti.« Nedopustno je od Boga zahtevati, kaj šele od njega pričakovati, izpolnitev v meri (»mass«) in času. Merilo molitve je prošnja »zgo-di se tvoja volja«. Obračanje na Boga v očenašu je nekaj čisto drugega od konkretnih prošenj. Sledi predstavitev očenaša, didaktično razčle-njenega v sedem prošenj.

5.5.

Sledi daljše poglavje »An kratig navuk, zakai se pridiguye inu kersčuye«. Poglavje je teološki traktat o razmerju človek – Bog in o tem, da je bil nujen srednik, »SPRAVLAVIC«, torej prinašalec sprave z Bogom. Traktat je miselno zahteven, v njem uporabljene besede pa ima-jo večinoma tudi filozofski pomen.

Vsaki človik, kateri hoče prou zastopiti tu skrivnu veliko čudo božye, zakai ye Gospud Bug suiga synu Jezusa Kristusa poslall iz nebes na ta sveidt, de ye tu tčlovestvu na-se vzel tar pustill se martrati inu zakai se kersčuje, kai nam tu nuca. Ta ima veiditi inu spomisлити, kakove šege ye ta človik po tej naturi. Ta človeska reč nekar taku dobru ne stoy pruti Bogu, koker mnogaterimu se zdy. Od te hude naše šege nam Svetu pismu pavsod pravi. Ta človik skuzi ta greh (v katerim ye počet inu royen) ye izkažen na duši inu na telesu. Na duši ye izkažena ta zastopnost inu ta vola, ta človik ne zna prou Boga v ti Troyci, on ne zna tudi tih riči, kir so na sveidtu, ye cillu preprost inu norčast inu ta človeska vola ye tudi huda, se ne boy prou Boga, tiga iz serca ne lubi, nemu inu nega zapuvidi nei rada pokorna. Člo-vik, kar Bug nemu naloži koker buštvu, bolezan inu to smert, nekar rad ne terpi, ima v sebi hude žele inu lušte. Tu tellu pag ye glih taku izkaženu, ye podverženu vsem boleznom, ti smerti, smradu inu tej gnilhadi. Zatu ana taka reč, koker ye ta človik, kir ye hud, nečist, izpačen, krivičin, izkažen, zgul tema, lhaža, smert inu prekletye inu zgul greh, ta ne mora Bogu do-pasti. Zakai Bug ye dober, pravičin, svet, luč, sama risnica, ta leben inu že-gen. Obtü Bug inu človik sta si na vseim cillu zubper, ne morata po tej na-turi vkupe prebivati.

Za tiga volo Gospud Bug, Oča nebeski, iz ž'nega velike gnade inu mylhosti v suyem modrim svetu, v ti Troyci, ye znešal an čuden pot tiga človeka spet sturiti dobriga. H'timu ye odločil suiga lubiga synu Jezusa Kristusa Gospudi inu ohranenika našiga, de ye v tim časi morall postati an človik inu byti an SPRAVLAVIC vmei Bugom inu človekom. Na nega ye Bug tudi polužill vseh ludi grehe.

In zdaj sledi pomen Kristusovega trpljenja:

H timu vsimu, ta Syn Božy ye volan bill inu pokoren inu kadaj ye ta čas prišall, vzame tu tčlovestvu na-se, tar na-se naloži te grehe vsiga sveidta inu tudi vzame na-se ta velik serd božy zubper ta greh inu pusti Bogu inu božy pravici te grehe štraiffati na sebi inu v'ti štraiffingi se Jezus taku volnu, pokornu inu pohlevnu derži, koker ano jagne v'ti mesnici. Inu Bug ye suiga Synu za naših grehou volo štraiffal napoprei na duši, v'ti veisty z'velyko žalostyo inu gar z velykim strahum, de v'ti žalosti inu strahu ye karvau putt pottill, potle gmalu na duši inu telesu ga ye pustill zaspotovati, gažlati, kryžati, offrati inu vmoriti na tim kryži. Taku syllnu ye bull Bug serdit zubper te grehe, katere ye tedai nega Syn na sebi nossill.

Le-tu ima vsaki človik dobru rezmisliti inu nihdar ne pozabiti, koku ye ta greh ana souvražna reč pred Bugom, de nei billu v'nebi tar na zemli družiga plačilla, kir bi bill zadosti Bogu za ta greh. Samuč ta kry inu ta offer samiga Synu Božyga.

Ta teološko-filozofski traktat je nabit z izrazi, ki nosijo tudi filozofski pomen. Vzemimo »tčlovestvu«, ki ustreza nemškemu *das Menschsein*, »biti-človek«, v tridesetih letih prejšnjega stoletja so temu rekli »človečanstvo«. Sintagma »vzeti tu tčlovestvu na-se« se prevaja z »učlovečiti se«. Filozofsko težo ima tudi formula »veiditi inu spomisлити«. Na dozdevnost meri Trubarjev »koker mnogaterimu se zdy«. Apel na razum oziroma razumevanje ali nemški *Verstand* je »zastopnost«, na pravo spoznanje meri sintagma »ta človik ne zna prou«. Trubarjeva »šega« se pokriva z nemško *die Art*, ki ji pomensko ustrezajo besede na liniji čud, nrav, način. Zato bi se »huda naša šega« prevedlo v nemščino kot *unsere Bösartigkeit*, torej naša zla čud. Trubarjeva »človeska reč« je *die*

menschliche Kreatur. Besede »natura« ni treba tolmačiti, »vola« je seveda volja. »Izkažen« je *corruptus*. Človek, pravi Trubar, »ye cillu preprost inu norčast«, »ima v sebi hude žele inu lušte«, torej zle želje in poželenja. Facit: »Bug inu človik sta si na vseim cillu zubper, ne morata po tei natu-ri vkupe prebivati.« Bog in človek sta ekstrema, je v 19. stoletju v *Bistvu krščanstva* zapisal Ludwig Feuerbach: Bog zapopadek vseh realitet, človek zapopadek vseh ničnosti. Da Trubarjev »zadosti biti« pomeni *satisfactio*, ni treba posebej poudarjati. Vseh izrazov, ki imajo tudi filozofsko težo, je v *Katekizmu* vsaj 200, rajši 250.

Sledi naštevanje bibličnih mest v potrditev povedanega, a brez citatov. Nato se traktat nadaljuje s temo Svete Trojice ter Kristusovega mesta v njej, s smrtjo v mukah in s pomenom krsta, o pridigi in o zlodejevem sovraštvu do zagovornikov pravega nauka. Tu potem ponovi in razširi revolucionarni *credo*, ki ga je prej povedal ob kači:

Oli my se ne imamo bati tiga hudiča, zakai on nam ne more več giati, temuč kar nas v peto vgrizne, to ye, de nas pregane, buqve žge, nas mart-
ra inu tu tellu umori. Anpag na duši inu na tim pravim blagei tiga večniga
lebna koker mallu Jezusu Kristusu, naši glavi, nam ne more škoditi ništer.

5.6.

V kratkem poglavju o pridiganju in krstu najdemo citate iz *Novega testamenta*: Lk 24,44, delno 45, Jn 20,21–23, Mt 28,18–20, Mk 16,16. Kristus po vstajenju in pred odhodom v nebesa pooblašča vse apostole, naj delajo to, kar je delal sam. S citati iz vseh štirih evangelijev sledi, da so pooblaščeni vsi apostoli, Peter ni tu niti posebej omenjen. Rimsko sklicevanje na Petrov primat, ki da so ga podedovali papeži, je tu molče spodbito. Vstali Kristus je enako pooblastil vse apostole. Citatov je za 9 vrstic.

5.7.

Sledi dolgo poglavje o dveh zakramentih. Bolj na začetku je obsežen citat iz Avgušтина, kaj je zakrament. V daljšem traktatu potem Trubar govori o Božji pomoči in človeku, ki v to pomoč najprej ne zaupa, ter o

zakramentih, ki so pomoč pri vzpostavljanju zaupanja v Boga, ves čas v množini, nato pa pride ključni stavek:

Za tiga volo so postavlene te svetine tiga kersta inu telesa tar kriy Jezuseve, de našo šibko vero ž nimi imamo terdyti inu nekar samuč le-to vodo per tim kerstu inu ta kruh tar vino per tei božy mysi imamo gledati, temuč na te besede božye, kai Bug per tih govori, kai nam oblubi inu kai smo v tih pryeli, zmisliti imamo.

Zakramenta sta dva, in njuna vsebina je vera, ritual je le ogrodje.

5.8.–9.

V naslednjih dveh poglavjih govori o utemeljitvi Gospodove večerje. V prvem je vzorec za uvodni nagovor pred Gospodovo večerjo, v drugem pa o tem, od koga, kako, zakaj, kdaj in pri čem ter s kakšnimi besedami je bila postavljena »ta prava stara maša, tu ye ta večerya našiga Gospudi Jezusa Kristusa«. Ni citatov, so pa napotki na Mt 26,26–29, Mk 14,22–26, Lk 22,15–20 in 1 Kor 11,23–25.

5.10.

Sledi poglavje, ki z bibličnimi citati dokazuje, da smo vsi grešniki.

My smo spryčali zadosti, de vsi ludy, mladi tar stari, so grešniki inu zavolo tiga greha so souvražniki božy. Z dai pag hočemo tudi spryčati Svetim pismom, po redi, de ye tu ta stanovita vola božya, de Bug tim ludem zavolo obene riči nih grehe ne hoče odpustiti, inu te iste ohraniti, samuč zavolo inu skuzi to vero v Jezusa Kristusa.

Citati obsegajo prek 30 vrstic.

5.11.

Naslednja so na vrsti dobra dela. Dobro delati je naša dolžnost in ne naše zasluženje. Izhodiščni nauk je *sola fides*, dobra dela ne morejo nadomestiti vere. Nihče ne sme predpisovati posebnih del služenja.

Le-tu ima an vsaki veiditi, de oben človik, bodi papež, škoff oli dur bodi, ne ima sam od sebe, po suy zastopnosti božyh službi postavlati. Zakai, Bug tih ne hoče (Mt 15,3–9.13) inu take službe ye ana cupernija inu malikovane pred Bugom (1 Kr 15).

Med štirimi vrstami grešnikov so najhujši tisti farizejski: En stan grešnikov

so, kir ne hote byti grešniki, koker so ty farizeji, samopravičari, nekateri fari inu menihi, kir se nym zdy, de hote s'suyo brumo, s'suimi službami pryti v nebu. Ty so ti pridigi svetiga evangelia od te vere souvraž, so pelni hudiga nyda, se offertuyo ž'nih andahtio inu službami, hote de bi od nih oli skuzi nee gnado božyo inu odpustig dobivali. [...] oni iz Jezuseve službe, katera ye nam gnado per Bugi dobilla, špot delaio.

Takoj za njimi pa pridejo zakrknjeni, skesanim grešnikom bo Kristus odpustil, vsakdanji grešniki pa smo vsi.

5.12.

V nadaljevanju imamo elemente cerkvenega reda, kot sledijo iz *Svetega pisma*. Kriterij za škofo, fajmoštre in pridigarje je 1 Tim 3 in Tit 1. O avtoriteti oblasti so meritorni Rim 13,1–8, 1 Tim 2,1.2, 1 Pt 2,13–17. Dolžnost moža do žene določajo 1 Pt 3,7; Ef 5,25–33, Kol 3,19. Dolžnost žene do moža določajo 1 Pt 3,1–6, 1 Kor 11,3, Ef 5,21–25, Kol 3,18. Dolžnost staršev določa Ef 6,4. Dolžnost starih ljudi določa Tit 2,2–4. Dolžnost otrok in mladostnikov do staršev in starejših določajo Ef 6,1–3, Kol 3,20, 1 Pt 5,5; 3 Mz 19,3. Dolžnost dekel, hlapcev in dninarjev določajo 1 Pt 2,18, Ef 6,5–8, Kol 3,22.23, Tit 2,9.10. Dolžnost gospodov in gospa do služočih določata Ef 6,9 in Kol 4,1. Dolžnost vdov določa 1 Tim 5,5. Zaključna zapoved se tiče vseh ljudi:

Lubi Gospudi Boga tuiga iz celiga tuiga serca, iz cele tuye duše inu iz cele tuye misli inu iz cele tuye moči. Inu lubi suiga bližniga, koker sam sebe inu molyte veden za vse ljudi. 1 Tim 2,1. Per tim bodi čast inu hvala Bogu. Amen.

6.

Kratka pesmarica in litanije omogočajo celovito bogoslužje. Sledi splošna molitev. Knjigo zaključuje pridiga o Kristusovih besedah »O žena, velika je tvoja vera«. Poleg sklicevanja na biblična mesta je v njej tudi več citatov.

Le-ta pridiga ye od Primoža Trubarje čestu pridigovana. Na to isto, te druge nega pridige vse kažeio, gredo inu se glihaio.

Povzemanje in analiza te pridige bi terjala posebno predavanje. Zato samo toliko: najprej Trubar našteje različne pomene besede »vera«: religije; verovanja; posameznikova kredibilnost. Nato preide na obravnavo »prave vere«, oprte na razumevanje in podoživljanje bibličnega označila, na koncu pa opomni, da, kot sam pravi, res verni »sui život vselei derži na vuzdi«, »de te hude žele [...], kir v tim hudim trupli našiga telesa prebivajo, nekar preveč ne izrastejo oli se vun izpahnejo«. Življenje vernega jemlje nauke iz biblije, zlasti iz evangelija.

To pridigo v literaturi marsikje označujejo kot Flacijevo. Mi pa rajši verjamemo Trubarjevimi lastnimi besedami v *Katekizmu*, ki jim pritrjujejo tudi novejši raziskave.

Prvi fiktivni podatek *Gedruckt In Sybenburgen durch Jernei Skuryaniz* je natisnjen že pred pesmarico, kar nam govori, da sta pesmarica in pridiga dodana naknadno. Dodatek pa je bistven, saj daje dva vira za bogoslužje: vzorec pridige in pesmi. Isti fiktivni podatek na koncu knjige je v večjem tisku, zaključen je s frizom.

* * *

Kaj nam torej prinaša prva slovenska knjiga?

1. Trubar, prisiljen živeti daleč od doma, prevzame dolžnost voditelja: v vzporedni knjigi *Abecedarium* se obenem predstavi kot prezbiter ali starešina: »iest, ki sem tudi k animu starimu vom Slovencom naprei

postavljen«. Za to ga je usposobilo njegovo prejšnje delo, kot tak pa obenem uživa azil in tiho avtorizacijo pri gostiteljih.

2. Z avtoritativno knjigo poveže člene v organizem, ki ga že takoj lahko imenujemo »ta prava Cerkev Božya tiga slovenskiga jezika«. Knjiga vsebuje vse bistvene za to potrebne elemente:
 - 2.1 nauk z naslonitvijo na *Sveto pismo* in podprt z mnogimi prvič v slovenščini natisnjenimi bibličnimi mesti
 - 2.2. elementarni cerkveni red, oprt na mesta iz biblije,
 - 2.3. sestavine bogoslužja,
 - 2.3.1. elemente doktrine,
 - 2.3.2. pesmi in litanije,
 - 2.3.3. vzorčno pridigo.
3. mobilizira sodelavce:

Na tu vas zveiste brumne farmoštre, pridigarje, šullmastre inu stariše inu vse te kir znayo brati per sodnim dnevi opominam tar prossim, de vy v cerqvi, doma inu kir vkupe prydete, te preproste vučite le-te štuke naše prave kersčanske vere, nim naprei berite inu puite vsak praznik, de ti mla-di tar stari ye bodo vmejl inu prou zastopili.

Z Abecedarijem jim da orodje za širjenje pismenosti.

- 4.1. S poenostavitvijo nemškega zapisovanja ustvari orodje za slovensko pisanje, ki bo potem kot »bohoričica« veljalo 300 let.
 - 4.2. S postavitvijo tega in drugih pravil jezika vzpostavi v slovenščini knjižni ali standardni jezik. Po definiciji je značilnost standardnega jezika, da je kodificiran, za kodifikacijo pa stoji avtoriteta institucij: države, cerkve, šole; v slovenskem primeru avtoriteta »te prave Cerque Božye tiga slovenskiga jezika«. Po zatrtju protestantizma so zmagovalci prevzeli to kodifikacijo in njeni dediči smo še danes, skozi vse menjave oblasti in avtoritet, ki so jo vmes ohranjale in spreminjale.
5. Knjiga je izrazno bogata, za njo lahko domnevamo predhodne zapise v rokopisih, morda tudi slovenske lekcionarje. Jezik te knjige je tako razčlenjen in bogat, da izpričuje govorno in pisno tradicijo; ti zapisi pač niso prišli do nas, a Trubar je še v domovini obilo pri-

digal in tudi diskutiral ter vsaj nekoliko tudi zapisoval; priprava na vzorčno pridigo v knjigi ni mogla biti samo ustna. Dodatek citatov na koncu *Evangelija svetiga Matevža* (1555) najbrž izvira iz rokopisnega lekcionarja.

6. Že s Katekizmom so kot naslovniki postavljeni VSI SLOVENCİ, torej prebivalci »naše dežele«, ki ji raztezanje določa »naš jezik«. S tem bistveno vpliva na slovensko etnogenezo; ta ne temelji na historičnih deželah, temveč na naravnem pravu. Etnogeneza Čehov in Poljakov temelji na historični državnosti, tudi etnogeneza Hrvatov temelji na (prikrojeni) zgodovini, slovenska etnogeneza pa na naravnopravni podlagi jezika.
7. Prevod bibličnih mest obsega prek 100 vrstic. S tem je narejen prvi korak v prevajanje, vzbuja pa domnevo, da so bili predloga rokopisni lekcionarji. To domnevo podpira dodatek v gotici na koncu *Evangelija svetiga Matevža* s citatoma iz Jn 20 in Mt 24. Vrstica Mt 24,14 se v dodatku glasi:

Jnu ta Euangeli od tiga kraleustua bode pridigan po vsem suetu k'ani priči čez vse ludi / Jnu tedai ta konac pride.

V tekstu evangelija pa se glasi nekoliko drugače:

Inu leta Euangelion od tiga kraleustua bode pridigan po vsim sueitu, k'ani priči čez vse ludi, inu tedai pride ta konec.

Na lekcionar kaže tudi spajanje različnih mest v en citat, npr. ob stvarjenju iz 1 Mz 1 in 1 Mz 2 ali pa ob pooblastilu apostolom Mt 26,18–20 z dodanim Mr 16,16 v okviru istih narekovajev. Prevod Mt 26,18–20 v *Evangeliju svetiga Matevža* je precej drugačen.

8. V *Katekizmu* so podani elementi za cerkveni red, oprti na mesta iz *Novega testamenta*: Najprej odgovor na vprašanje, kdo je lahko škof ali fajmošter. Sledijo odgovori na vprašanja o avtoriteti oblasti, o dolžnosti moža do žene, dolžnosti žene do moža, dolžnosti staršev, dolžnosti starih ljudi, dolžnosti otrok in mladostnikov do staršev in starejših, dolžnosti dekel, hlapcev in dninarjev, dolžnosti gospodov in gospa do služočih, dolžnosti vdov.

Startna točka slovenske knjige je torej zelo visoka. Pred seboj imamo sad trdega dela in knjigo, namenjeno zahtevnim bralcem.

* * *

In da končam kot filozof: Trubar govori o »filozofih« tako v prevodu bibličnega teksta (Apd 17,18) kot v *Cerkovni ordningi*; za Dalmatina so to bolj učeno zapisani »philosophi«. Potem jih zamenjajo nekakšni »modri« ali pa »modrijani«, čemur se ni izognil niti Chraska, enako tudi »ekumenski prevod«. Po stoletjih lahko šele v *Slovenskem standardnem prevodu* od leta 1996 naprej spet beremo pravilno: »Tudi nekaj epikurejskih in stoiških filozofov je razpravljalo z njim.« Filozofi iz dveh konkretno navedenih filozofskih šol! Naj pripomnim, da sta v Pavlovi dobi prav ti filozofski šoli s krščanskega stališča najzanimivejši, saj ju z njim povezuje etična problematika. S stoiki se začenja etika kot filozofska disciplina, epikurejci pa so prakticirali družbene vrline, denimo, odpuščanje in vzajemno pomoč, tudi njihovo nezaupanje v posvetne vrednote je bilo podobno krščanskemu. Šele ko je krščanstvo v četrtem stoletju postalo državna vera, so cerkveni očetje postali sovražni do epikurejstva. A enako sovražen je bil tudi cesar Julijan Odpadnik. Pred tem pa najdemo, denimo, pri Tertulijanu, Klementu Aleksandrijskem in Atenagori izražene simpatije do epikurejstva. Pavlovo razpravljanje na Areopagu je bilo očitno usmerjeno v ugotavljanje sorodnosti in razlik; ko bi bilo brezplodno, bi najbrž tako pisalo tudi v *Apostolskih delih*. A besedilo prej pomeni, da je Pavel začel s pogovori, ki jih kaže nadaljevati, in ne, da je bil to prvi in zadnji pogovor s temi sogovorniki.

Po stoletjih leta 1996 s točnim prevodom (ne brez zaslug Gorazda Kocijančiča) spet dosegamo raven, ki sta nam jo ponudila Trubar in Dalmatin. Nadaljnji komentar si raje prihranim.

Grdina, Igor, Fanika Krajnc-Vrečko in Jonatan Vinkler, ur. 2007. *Zbrana dela Primoža Trubarja 1–4*. Ljubljana: Nova revija.